

УДК 338.26.01

Юхимець Р.С.

аспірант

Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України

ПЕРЕДУМОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

В статті розглядається питання формування ринку природного газу через призму теоретичних моделей О. Вільямсона та чотириетапної моделі розвитку ринку газу. Особлива увага приділяється ролі інститутів в функціонуванні інституційного середовища ринку газу. Аналізуються можливості державної економічної політики в процесі формуванні та зміни інститутів на ринку газу.

Ключові слова: ринок газу, структура ринку, інституційне середовище, дерегуляція, економічна політика.

Юхимець Р.С. ПРЕДПОСЫЛКИ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ РЫНКА ПРИРОДНОГО ГАЗА

В статье рассматривается вопрос формирования рынка природного газа через призму теоретических моделей А. Вильямсона и четырехэтапной модели развития рынка газа. Особое внимание уделяется роли институтов в функционировании институциональной среды рынка газа. Анализируются возможности государственной экономической политики в процессе формирования и изменения институтов на рынке газа.

Ключевые слова: рынок газа, структура рынка, институциональная среда, дерегуляция, экономическая политика.

Uhimets R.S. PREREQUISITES TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IN THE NATURAL GAS MARKET

Question of the market formation natural gas by means of theoretical model O. Williamson's and four-stage model of the gas market are investigated in the article. The main attention is paid to the institutes related to the functioning in the Institution of the market environment gas. The possibilities of the public economic policy aimed at processes of institutional growing and change in the gas market institutions are analyzed.

Keywords: gas market, market structure, institutional environment, deregulation, economic policy.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Реалізація міжнародних зобов'язань щодо реформування внутрішнього енергоринку, що виникли після приєднання України у 2010 році до Енергетичного Співтовариства, передбачає необхідність здійснення радикальних інституційних реформ на ринку природного газу та посилення державного регулювання процесів трансформації інституційного ринкового середовища. Це завдання обумовлює необхідність вивчення теоретичних аспектів, які визначають передумови і напрями інституційних трансформацій на відповідних галузевих ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів функціонування світового ринку природного газу присвячені наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Р. Подолець, О. Дячук, Г. Бурлака, І. Копитін, І. Шихізаде, В. Саприкін, І. Пашковська, О. Селезньова, Дж. Шер., М. Слаба, Н. Хаасе, Л. Мазейсен та ін. Однак досі проблеми причин формування конкретних інститутів, що визначають забезпечення функціонування ринку газу, залишаються невирішеними

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – здійснити аналіз формування нового інституційного забезпечення ринку газу України під впливом імплементації зовнішніх зобов'язань в контексті зарубіжних теорій становлення та розвитку інститутів забезпечення функціонування ринку газу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нова інституційна економіка сприймає інституційні зміни як поступовий процес, що розвивається протягом тривалого часу. Чотириетапна модель О. Вільямсона розкриває сутність цих процесів, їх взаємозв'язок, що визначають і стають причинами інституційних змін та дає зрозуміти, як нормативно-правова база і ринок пов'язані один з одним. Дана модель покликана пояснити становлення саме таких інститутів, як вони з'явилися і чому стали так функціонувати в суспіль-

стві. О. Вільямсон розрізняє чотири ендегенні змінні, що характеризують різні рівні аналізу і впливу змін. [1, с. 10] До першого рівня змін відносяться неформальні інститути, до другого – формальне інституційне середовище, до третього – інституційні механізми, і до четвертого власне сама поведінка на ринку. О. Вільямсон передбачає основні напрямки впливу, починаючи з першого рівня, де знаходяться переконання і норми, які закріплюються аж в четвертому рівні, що описує економічну продуктивність. Взаємозалежність причинності потоків від першого рівня до поведінки на ринку пояснюється тим, що процеси навчання, технічний розвиток, лобіювання і соціальні зміни обумовлюють також вплив верхнього рівня на форму і зміст основних цінностей і переконань.

Перший рівень являє собою неформальні інститути, такі як широта переконань, цінності, норми. Норт відносить до неформальних інститутів ще обмеження, санкції, табу, звичаї і кодекси поведінки. [2, с. 47] Ці неофіційні інститути стабільні і їх зміни відбуваються протягом тривалого періоду часу. На ринку газу до таких переконань і цінностей можна віднести уявлення про суверенітет над національними енергетичними ресурсами, брак ресурсів та енергетична залежність, справедливість, необхідність екологічного захисту середовища, роль природного газу в енергетичному портфелі, відкритість економіки, політична культура, норми «доброго управління», політичні принципи та переконання, участь групи інтересів у розподілі суспільних благ.

До другого рівня в своїй моделі О. Вільямсон відніс правила гри, за якими функціонують інститути. До цих формальних інститутів належить держава, судова система, урядовий апарат та продукovanі даними інститутами рішення, що формують економічне навколишнє середовище даної сфери, шляхом видачі рішень, законів, норм, постанов тощо.

Третій рівень є центральним в оцінці інституційних механізмів, на якому здійснюється регулювання

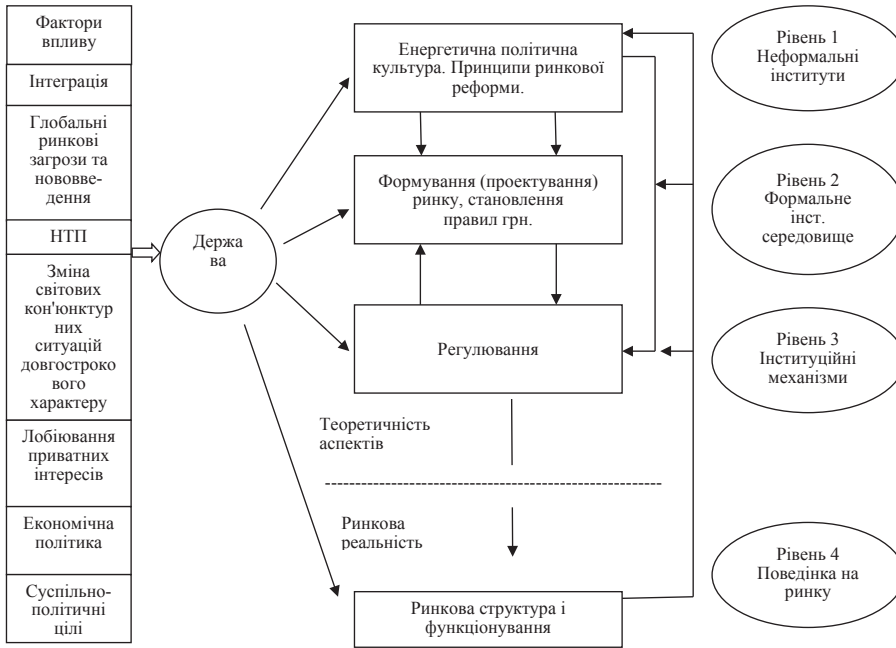

Рис. 1. Нормативно-правова база формування і функціонування ринку

контрактних відносин між всіма суб'єктами ринку. Згідно ствердженню О. Вільямсона раз на десять років можна спостерігати процес приведення структури управління до нових вимог та потреб операцій (контрактів), що здійснюються на ринку. На даному рівні під інституційними механізмами розуміють вироблення нормативних документів і рішень практичного регулювання, контроль форм державно-приватного співробітництва і контрактів, регулювання економіч-

ної діяльності різноманітних суб'єктів ринку.

Четвертий рівень – «структура і функціонування ринку», включає в себе власне економічну діяльність та ведення бізнесу. Четвертий рівень характеризується взаємодією між учасниками ринку для досягнення різних цілей. Ціни, кількість продукції, інвестиції та інше постійно визначають ділову поведінку суб'єктів ринку. На даному рівні суб'єкти ринку обирають ринкові стратегії своєї поведінки, люблять свої інтереси з характерним опортунізмом у відносинах, відбувається контрактація суб'єктів ринку та притаманний даному процесу конфлікт інтересів. Фактична поведінка суб'єктів ринку обмежується інституційним середовищем (простором) та правилами регулювання (рівень 3). Саме на цьому рівні відбуваються безпосередні

контрактні відносини між суб'єктами ринку [3, с. 54].

Адаптована чотирьохшарова модель О. Вільямсона на формування інституційного середовища на ринку газу з відображенням зв'язків між рівнями структури з урахуванням чинників впливу на здійснення інституційних змін та характеристикою цих змін на ринку зображена на рис.1.

Більшість зарубіжних авторів – Д. Естрада, А. Мое, К. Мартінсен, П. Девіс, Е. Лейрд, П. Мак-Авой,

Таблиця 1

Узагальнена чотирьох етапна модель розвитку ринку газу

Основні характеристики	Зародження	Зростання	Розвиток	Конкурентний ринок
Роки	Поч. ХІХст. – 30-ті р.ХХст.	30-ті р. ХХст. – кін. 60-х р.	кін. 60-х р. – 80-ті р.	80-ті р. – сьогодні
Ступінь інтеграції газотранспортної інфраструктури	Локальний ринок	Національний ринок	Міждержавний ринок	Трансконтинентальний ринок
Попит	Обмежений попит газ	Значне зростання попиту на газ	Уповільнення темпів зростання попиту на газ	Початок насичення попиту
Інфраструктура	Нерозвинута газотранспортна інфраструктура	Початок інтеграції газотранспортних систем	Розвинута система газопостачання	Високорозвинута інфраструктура, формування центрів торгівлі.
Інституційна структура газового ринку	Незначна кількість учасників ринку Вертикально-інтегровані монополії	Ріст кількості учасників ринку Вертикально-інтегровані монополії, часто державної власності	Велика кількість учасників ринку Великі споживачі отримують право вибору постачальника Сторонній доступ до інфраструктури, поява ринку потужностей	Кількість учасників дуже велика Дезінтеграція мережі газопостачання Право вибору постачальника для всіх споживачів
Роль держави	Незначне державне втручання, принцип «laissez-faire» муніципальне регулювання	Значне державне втручання, державний патерналізм, адміністративне регулювання, утворення національних монополій	Питання розвитку галузі у винятковому віданні держави, галузь соціально орієнтована і за державного контролю цін, найчастіше низькорентабельна, ефективні спочатку механізми і методи держ. управління перетворюються в стримуючий фактор управління	Державне втручання у вигляді регулювання, утворення наднаціональних регуляторів, загальне правове поле, лібералізація
Тип контрактів	Довгострокові (20-40 років) контракти на вичерпання	Довгострокові контракти «take-or-pay» (на 20-25 років)	Розвиток ринків форвардних угод	Короткострокові контракти і спотові угоди
Спосіб ціноутворення	«Витрати плюс»	Формула залежна від ціни на нафту	Формула залежна від альтернативних видів палива	Залежність від біржових котирувань

А. Конопляник, Д. Волс – вважають основним напрямком розвитку газових ринків поступовий перехід від монополістичної організації до конкурентної. Дана концепція сформувалася в 80-х роках ХХ ст. у вигляді «чотириетапної моделі розвитку ринків газу». В межах «чотириетапної моделі» виділяють чотири етапи розвитку організаційної структури газової промисловості: зародження, зростання, розвиток і конкурентний ринок [4, с. 28].

Прихильники «чотириетапної моделі» припускають, що у всіх країнах з розвитком газоспоживання, розширенням інфраструктури галузі, відбуваються зміни інституційної структури від менш досконалих форм – монополій – до більш досконалих – конкурентних форм. А.А. Конопляник відзначає, що «на певному етапі монополізна форма організації ринку втрачає можливості свого подальшого ефективного розвитку, поступаючись місцем ринку конкурентному» [5, с. 16-19] (таб. 1)

Концепція «чотириетапної моделі» відображає поступове зниження ролі державного регулювання в газовій галузі. Цей процес супроводжується зміною довгострокових контрактних відносин, які панують на незрілих ринках, до більш гнучких короткострокових контрактів, які в кінцевому результаті мають зробити ціни на газ залежними від біржових котировань. На підставі «чотириетапної моделі» стверджується висновок про перевагу переходу до конкуренції, як до найбільш ефективної організації ринку і необхідності лібералізації.

Державне регулювання впродовж довгого проміжку часу сприяло формуванню та розвитку інфраструктури, забезпечувало стабільність газової галузі. Проте такий підхід управління викликає складнощі визначення регулюючим органом оптимального рівня цін на газ, який би міг забезпечити для монополій достатній рівень дохідності для підтримки і розширення добування і розвитку газових мереж та змушував би їх до підвищення ефективності діяльності і зменшення витрат. Як правило, у компаній-монополістів зазвичай відсутні стимули для підвищення ефективності роботи галузі. Держава, володіючи такими важелями впливу на функціонування газової промисловості, спричинювала до формування двох протилежних за наслідками для економіки моделей, що характеризувалися або завищеним, або заниженим рівнем цін. Підвищення цін на газ для подальшого перерозподілу монополістичних надприбутків на соціальні потреби призводить до виникнення незадоволення споживачів, зменшення конкурентоспроможності продукції (ситуація в країнах ЄС). Утримання низької ціни на газ задля стимулювання розвитку інших секторів економіки призводило виникнення дефіциту газу через недостатню кількість інвестицій у відтворення видобування (ситуація в США і Україні).

Здійснення державою трансформації інститутів обумовлено зміною цінностей в суспільстві, що визначали потребу їх існування, або вони стають несумісними з іншими цінностями та інститутами. Зміна цінностей відбувається під впливом ендегенних і екзогенних факторів. Ендегенні фактори спричинені розвитком еволюції суспільних відносин в державі, а екзогенні є наслідком привнесення зовнішніх нових ідей та традицій, які отримують певний вплив та застосування в чужорідному середовищі. Головною якісною ознакою, що визначають ефективність впливу екзогенних факторів на суспільство, є їх спроможність адаптації до специфічних національних умов. Важливим джерелом інновацій (нововведень) є нові

комбінації різноманітних технологій і організацій [6, с. 125]. Проте подібні комбінації можуть реалізовуватися тільки в межах заданого інституційним середовищем простором можливостей. Це є тим обмеженням, що в певній мірі стримує деякі варіанти втілення певних управлінських і технологічних рішень. Дану думку влучно розкриває своїм доповненням трактування інститутів Дж. Коммонсом, який дав наступне визначення: «Інститут – колективна дія з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії» [7, с. 654]. Відбувається асинхронність в змінах інститутів – з однієї сторони, і технологій, механізмів управління та організацій – з іншої. Потрібно відмітити, що традиції та інститути часто є результатом ціленаправленої дії груп спеціальних інтересів. Традиції, на відміну від звичок, не відносяться до властивостей індивідуальної поведінки. Традиції не тільки еволюціонують, але й схильні до різкої, раптової зміни та трансформації, вони постійно продукуються заново. В науковій літературі розповсюджена думка, що завдяки технологічним досягненням і глобалізації ринків ринкові сигнали розповсюджуються швидше із меншим спотворенням інформації, чим коли-небудь в минулому [8, с. 25]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, лібералізація ряду зарубіжних і вітчизняного ринку газу, що здійснюють уряди країн, не є природним підсумком еволюції ринків газу, як передбачається згідно «чотириетапної моделі», а революційними змінами, що здійснює держава. Функціонування інститутів визначається родом їх діяльності, культурними традиціями і багатьма іншими факторами, серед яких ефективність є далеко не визначальним параметром. Зміни частіше відбуваються з ними тому, що змінюються ті цінності, які обумовлювали їх існування, або вони самі стають несумісними з іншими цінностями і інститутами, але ніяк не з міркувань ефективності. Саме держава, керуючись політичними і економічними міркуваннями, виступає ініціатором серйозних змін в структурі газового ринку. При цьому визначальним фактором цих змін виступає глобальна парадигма державного регулювання і пріоритети енергетичної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Williamson, O. E. Transaction cost economics: How it works; where it is headed. De Economist 146(1), [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://classwebs.spea.indiana.edu/kenricha/classes/v640/v640%20readings/williamson%201998.pdf>>.
2. North D.C. Structure and Change in Economic History/ North D.C. – N.Y., 1981 – 201 p.
3. Nadine Haase. European gas market liberalisation: Are regulatory regimes moving towards convergence? / Nadine Haase. – L. : Oxford institute for energy studies. 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://doc.utwente.nl/67281/1/Haase08european.pdf>>.
4. Лейрд Е. Регулирование газового рынка и опыт Великобритании//Газ, энергия и возобновляемые источники в Великобритании: Тез. докл. семинар Бритиш Петролеум и МЭРТ РФ в Центре Стратегических Разработок. 23-24 июля 2002 г. – М., 2002. – 28 с.
5. Конопляник А.А. От монополии к конкуренции // Нефть и Капитал. – 2002. – № 3 – С. 16–19.
6. Nooteboom B. Innovation, learning and industrial organization // Cambridge Journal of Economics. – 1999. – Vol. 23. – P. 129.
7. Commons J.R. Institutional Economics // American Economic Review. 1931. – Vol. 21. – № 4. – P. 651.
8. Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма. / Линдси Б. – М. : МГУ, 2006. – 25 с.